

Наталія Ребрик,
ORCID iD 0000-0002-5133-6642
завідувач кафедри теорії і методики
професійної освіти та інноваційних технологій
Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти,
кандидат філологічних наук
вул. Волошина, 35, 88000, м. Ужгород, Україна
rebryknj@zakinppo.org.ua

ОЛЬВІЙСЬКИЙ ВЕРТЕП ДМИТРА КРЕМЕНЯ: АНДЕГРАУНД І КЛАСИКА

Дмитро Дмитрович Кремінь – сучасний український класик, письменник-історіософ, поет, публіцист, есеїст, перекладач, лауреат Шевченківської премії в галузі літератури, народився на Закарпатті, жив і працював на Миколаївщині. Уже в ранній його творчості з'являються великі художні полотна – поема «Меморандум Герштейна», поетичні симфонії: «Сад», «Параноїчна зона "А"», «Тан блукаючого вогню», «Коні Адамові». У збірці «Літній час» (Миколаїв, 2007) центральне місце посідає поема «ANNO DOMINI», до якої автор дає підзаголовок: «Пропала поема. Фрагменти, вихоплені з вогню». Це вже «пізній» Кремінь, якому болить тема української пропалості й пропащості, історичної нереалізованості, з волі чужинців або з власного безголов'я.

У статті зроблено спробу художньо-естетичного аналізу модерної поезії Дмитра Кременя, доведено думку, що автор у творі «Пропала поема» суперечить усталеним філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровує поетичне Слово на самовираження.

Ключові слова: андеграунд; історіософська поема; класика; поезія; самвидав; самовираження; художня творчість.

© Ребрик Н. Й., 2023

Вступ. Досліджувати творчість Дмитра Кременя завжди цікаво. Дивовижне відчуття моменту, державницька авторська позиція, чітке маркування позитиву й негативу, уміння поєднати непоєднуване, вироблений – упізнаваний – авторський стиль – усе це творить те, що ми називаємо поетична публіцистика, чи публіцистична поезія, чи громадсько-політична лірика в тому, справжньому, її розумінні, коли «найінтимніша лірика вагітна болями часу». Почуття національної причетності, здорова гідність і творча небайдужість, миттєва поетична реакція на час, незаангажованість і ерудиція – відмітні ознаки поетичної творчості Дмитра Кременя. Стає зрозуміло, що міцний світоглядний заміс характеру отримав поет ще в молодості, коли приїхав учитися в ліцей, а згодом під час

університетських студій в європейському Ужгороді. Він займався в студії образотворчого мистецтва Золтана Баконія водночас із Юрієм Балегою, Іваном Богданом, Толею Бурдейним, Сашою Демидюком, Лоцієм Дунчаком, Степаном Ковтюком, Іваном Клісою, Тарасом Маснюком, Йосипом Райнінгером, Сергієм Снесаренком, Михайлом Сирохманом, Сергієм Фрідманським, Сашою Шпонтаном, часом долучались Іван Маснюк, Надя Пономаренко, Михайло Томчаній, Люся Яшкіна та ін.; його друзями були Павло Бедзир, Єлизавета Кремницька, Федір Манайло, Ечі Семан, Петро Скунець, Петро Часто, Іван Чендей та ін.; він мав вільний доступ до модерної української, європейської та світової культур і літератур; формувався як особистість від супротивного, наперекір; був загартова-

ний досвідом старших відсторонених від «сучукрліту» – І. М. Чендея, Ф. Д. Кривіна, П. М. Скунця, а також комсомольсько-спілчанськими зборами-судами.

Крім того, більшість літературознавців сходяться на думці, що до витоків Кременевої творчості потрібно віднести українську літературу бароко та модерну європейську поезію, творчість Тараса Шевченка та мистецтво Еллади й Ольвії, живопис та класичну музику Європи, творчі пошуки сучасних молодих постмодерністів із їхніми епатованими образами й незалежністю, постійну наявність у тканині поетичного рядка вічних біблійних ремінісценцій тощо.

Постановка проблеми. Ураховуючи вище зазначене, а також набутий життєвий «закарпатський» досвід, зауважуємо, що з роками, уже на Миколаївщині, Дмитро Кремень постійно самостверджувався в слові, прямує від андеграунду до класики і навпаки, а з кожним наступним твором піднімався на вищу ціннісну сходинку професійної драбини, утворюючи себе планетарним письменником у світі літератури. Очевидно, що митець цього досяг завдяки тому, що класика як взірцеве мистецтво і андеграунд як альтернативне – органічно співіснували у його творчості від раннього ужгородського періоду до пізнього миколаївського. Актуальною є потреба з'ясувати сутність і «лексемний» зміст цього явища, простежити специфіку його історико-культурної та мистецької еволюції в тоталітарному і посттоталітарному просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Літературна творчість Дмитра Кременя є предметом дослідження вчених І. М. Дзюби, Ю. І. Коваліва, В. О. Базилевського, Л. В. Старовойт, В. П. Бойченка, Є. М. Барана, В. О. Коротича, В. І. Шуляра, А. А. Малярова, Т. Д. Кременя та ін. Кожен із них – чи то в монографії, чи в передмові до чергової збірки або в рецензії чи газетній статті – знаходив свій інтерес у слові поета, аналізував різні грані його звучання. Дослідники відзначали його «прямоказання» і «пристрасть», «занурення у

притягальні тумани історії», «потяг до всеохопності з перевисанням в антику», переконаність у «безперервності і невідірваності історичного процесу» (поет не ділить історичні часи на «наші» і «не наші»), «багатоплановість бачення», «мотивно-тематичну поліваріативність», «одночасне, контрапунктне розгортання кількох, часто контрастних мотивів» тощо.

Так, найповніший життєпис письменника на основі архівних документів і родинних спогадів подав його син Тарас Дмитрович Кремень (Кремень Т. Д., 2018, с. 8–23), а також дослідив історію роду Кременів, формування світогляду поета і громадянина, означив літературознавчий дискурс Закарпаття в його ліриці. Життєві і творчі шляхи письменника були в центрі уваги І. М. Дзюби (Дзюба І. М., 2008, с. 6), В. О. Коротича (Коротич В. О., 2018, с. 129–208), О. С. Ігнатівич (Ігнатівич О. С., 2013, с. 93–108) та ін. Історіософські твори Д. Д. Кременя неодноразово ставали об'єктом дослідження В. О. Базилевського (Базилевський В. О., 2011, с. 389), Ю. І. Коваліва (Ковалів Ю. І., 2003, с. 5–16), Л. В. Старовойт (Кремень Т. Д., Старовойт Л. В., 2020), Т. Д. Кременя (Кремень Т. Д., 2020, с. 3–22) та ін. Архетипні образи матері, рідної землі, гір і степу в поезії Д. Д. Кременя, а також вивчення його творчості в школі ґрунтовно досліджували І. М. Дзюба (Дзюба І. М., 2008, с. 6), В. І. Шуляр (Шуляр В. І., 2000, с. 47–50), А. А. Маляров (Маляров А. А., 2018, с. 395–397), А. Л. Качан (Качан А. Л., 1999, с. 1), С. В. Іщенко (Іщенко С. В., 2018, с. 306–316), Н. В. Костенко (Костенко Н. В., 2018, с. 351–357) та ін.

Метою статті є дослідження специфіки художнього осмислення онтологічних проблем українства в історіософських поемах Дмитра Кременя, зокрема у «Пропалій поемі» (Кремень Д. Д., 2023, с. 279–285). Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- простежити поетові пошуки індивідуальної художньої мови;
- визначити та проаналізувати основні маркери ідіостилу письменника;

- на основі художньо-естетичного аналізу його модерної поезії довести, що автор у творі «Пропала поема» суперечить усталеним філософським, етичним, естетичним кодам соціуму й скеровує поетичне Слово на самовираження.

Виклад основного матеріалу.

Одне з найтаємничіших українських народно-християнських свят – Різдво. Воно захоплює вповні, затуляє у свій дивовижний вир, наповнюючи душу особливою теплою, радістю, любов'ю, надією. Ти добре знаєш коляду, але щороку вслухаєшся в ті нехитрі слова, як уперше, хвилюєшся за Йосипа з Марією, за новонародженого Ісуса, чекаєш волхвів із дарами, злишся на жорстокого царя Ірода, а загалом – віриш у те, що переможе Світло, восторжествує Правда і світ наповниться Добром і Злагодою. Вічна віра у краще, вічна надія на позитивні зміни – ментальна ознака справжнього українця. Цей непевний, мінливий, часом надзвичайно жорстокий світ давно отримав художнє означення-прикладку «вертеп»: чи це буде «театр світу» в римлян і греків (Ушкалов Л. В., 2013), чи шекспірівський «цей світ – театр, а люди в нім актори» (Ушкалов Л. В., 2013), а чи, може, «світ – театр» Василя Довговича – поета, педагога, першого закарпатського академіка і священника («Поємата...», 2000, с. 78), або ж Чубаєвий «світ – вертеп» (Чубай Г. П., 2013, с. 72), однаково в усіх звучить заклик не втрачати власного обличчя, залишатися собою, не піддаватися чужим впливам, зберігати гідність, як би важко не було. Абсолютно суголосно в зазначеному контексті звучить і розуміння нинішнього світу Дмитра Кременя (Кремін Д. Д., 2023, с. 584): був Майдан і Революція Гідності, триває виснажлива війна, гинуть молоді і найкращі, а поряд цілком непогано влаштувались і побутують штучність і нещирість у стосунках, розпуста і державна зрада, лжепророки й продажні народні слуги, дешевизна інтересів і низькопробність бажань, загумінковість і

провінційність у вічній боротьбі за «бути біля корита». Невертеп. Проте класика.

Саме такою бачить Україну Дмитро Кремін у «Пропалій поємі» – історико-філософсько-фантазмагорійному творі-візії-символі-спогаді-передбаченні, де – до неможливості гостро – переплелися часи поетового дитинства і зрілості, юнацьких творчих експериментів у пошуках «золотого руна» і бажання надовше затримати шалену Евтерпу, сімдесятництва з його радикалізмом та відчайдушністю, студентською «вольницею» та цькуванням і вигнанням, зоряними ночами над Майданом, оповитим пекельним вогнем і пролітою молодою кров'ю, спогадами про село, коляди, срібний Стебник, жах від сучасного державного безголов'я і провладного свинства, які забули «плач калини, димок Батьківщини», віра в «завжди поезію живу» і вічну красу Марії з волошковими очима і розкішним, довгим, на ніч розчесаним волоссям, а ще нестерпний біль від дрібноти людських душ, химерного всеукраїнського вертепу, дешевизни жіночої любові, здрібнілості людських цінностей, від Каяли, Крут, Колими, людомору і від думок про майбутнє. Тут погоджуємося з дослідниками творчості Дмитра Кременя, які говорять про нього як про «гостро-сучасного поета з оригінальним, критично-філософським баченням світу, який уявляється йому [себто, світ] як в часових візіях від Адама та від Христа – через ольвійські й скіфські і козацько-барокові епохи – до соловецьких черепів та новітніх комсомольців-нуворишів» (Бойченко В. П., 2018, с. 246–257), поета високої проби, що пише в стилі поетичної публіцистики, «чий оголений нерв... вібриє й корчиться під дією електро-струмів існування» (Базилевський В. О., 2011, с. 5). Цей «сучий світ сукревиці і сечі» (Ребрик І. М., 2018, с. 163) вимагає від Митця, якщо він прагне бути власне Митцем, Правди – письма відверто-поетично-публіцистичного. Саме такий стиль характерний для лірико-публіцистичних історіософських творів Дмитра Кременя.

«Тан блукаючого вогню» – перша

самвидавна ужгородська збірка, яка, дякуючи Миколі Матолі, збереглася і була передана видавництву «Гражда» (вийшла, певно, в 1972 році), художнє оформлення авторське). Сміємо стверджувати, що саме з неї почалося творення поетично-філософської «Пропалої поеми». У цьому дискурсі цікавим видається створений Дмитром Кременем архетиповий образ блукаючого вогню. Добре знаючи всесвітню й українську міфологію, у якій Вогонь є первісною матерією чоловічої статі, що в поєднанні з Даною творить Любов і Землю, виступаючи символом очищення і багатства, безперервності життя й добробуту, поет в образі Блукаючого Вогню – у його розумінні, загадкової, могутньої, усепоглинальної руйнівно-рятівної стихії – вибудовує, насамперед творче начало, іскру-момент осяяння, у пошуках якого вічно борсається митець, яке не хоче втратити, яке прагне якнайдовше втримати. Подібність спостерігаємо з класичними образами Шевченкового Прометей чи Франкового Вічного Революціонера, Лесиних Досвітніх вогнів чи Сонячних Кларнетів у П. Г. Тичини, апокаліптичного вогню у Є. Ф. Маланюка чи страшної сили вогню, що пожирає все, у В. С. Стуса, а чи вогню як провідника до сакрального у Ф. М. Потушняка тощо. Кременів Блукаючий Вогонь, по суті, трактуємо в дискурсі культурологічної матриці, що виринула з глибин поетової пам'яті, освітивши його творчі знахідки, які вели чи то від класики до модерну, чи то від модерну до класики. Свого часу ми досліджували образ Блукаючого Вогню у творчості Д. Д. Кременя (Ребрик Н. Й., 2014, с. 32–36), зауваживши емоційно-тематичну спорідненість і духово-формову близькість цього образу з Сонячними Кларнетами П. Г. Тичини (Тичина П. Г., 1991) і з «Духом, що тіло рве до бою» І. Я. Франка. Компаративістський аналіз засвідчив, що класичне шанобливе ставлення до святості вогню, його очисної, благодійності, яка завжди перемагає, переростає в андеграундне розуміння його стихії як постійної спонуки до творчості, як вічно шуканої Музи, як

бажання продовжити шалені дні юності і зазнати очищення від таких солодко-щемливих гріхів молодості, як постійне відчуття в серці світлої любові. Це, так би мовити, банально-класично, тема пошуку смислу життя. Вона тримала поета постійно, не відпускала його впродовж усієї творчості. Так на новий етико-естетично-тематичний рівень він підносить її в «Золотій ліхтарні» (Кремень Д. Д., 2023, с. 397–401). Поема завершена в 1997 році (під остаточним текстом стоїть дата 1972–1997) і є, на нашу думку, продовженням «Тану блукаючого вогню», текст доповнений, доопрацьований, відшліфований, із новими логічними акцентами. Якраз ця тематична тяглість і дає розуміння того, чим жив поет, що тримало його у вічному творчому пошуку, на які питання мусив знайти відповіді, щоб самоствердитись у слові, щоб віднайти себе, щоб пізнати по максимуму цей світ, щоб життя не розтрясти по дрібницях. У поемі-симфонії «Золота ліхтарня», на думку Т. Д. Кременя, Д. Д. Кремень «створив ускладнену історіософськими візіями епічну картину життя із її вертикаллю: «чорним деревом болю й гріха», а довкола – душі безневинно закатованих і «вузьколобих вождів». Із цих причин трагічними є суголосні з біблійними образи автора: «голова Мейерхольда в зашлаві нужника», яка нагадує сюжет про Саломею, а «вселюдська піраміда, від крові слизька» – Вавилонську вежу. Поруч із тим письменник ставить риторичні запитання, які провокують до осмислення причин винищення інтелігенції...» (Кремень Т. Д., 2013, с. 14).

Надривні й жаскі зорові образи-спогади про часи генералісимуса й маршала, коли топтались, «мов римські когорти ... по душі, по душі, по душі!», тіні СМЕРШу й ГУЛАГу, про закатованих і доведених до самогубства В. Е. Меєргольда, О.-З. С. Курбаса, Є. П. Плужника, Г. М. Косинку, О. Ф. Влизька і тисячі тисяч інших «красивих і юних», згадки про відшумілу молодість «жорстокої богеми» і милі серцю ужгородське метро та львівський андеграунд, яких ніколи не

зречеться ліричний герой, розуміння своєї «невписаності в систему», що припала на епоху, «де на попіл – і душі, і плоть», контрастуючи зі слуховими музичними символами-назвами розділів (*allegro giocoso, grave, allegro, allegretto, andante, risoluto, scenes pathétique*), утверджують головну ідею твору: а що ми? які наші ідеали? що по нас? чи відповімо «за померлі зірки і сліпі дзеркала»? І як висновок звучить зізнання: «І все життя пройшло. Пройшло, як літо. / І я промовив: «Так, це був огонь». / І плакав я, що дні згубив безхмарні, / Що розгубив і друзів, і рідню. / І серце розірвалося в ліхтарні, / Щоб стало більше світла і вогню...» (Кремінь Д. Д., 2023, с. 401). Поет справді вміє дарувати читачеві світло і запалювати у його серці вогонь творчості. У цьому й полягає унікальність такої поезії: твори можна читати й перечитувати і віднаходити нові смисли, відкривати нові образи, помічати нові паралелі з класикою і модерном, відчувати нові нюанси в уже ніби відомому, зауважувати нові підтексти у традиційному (Ребрик Н. Й., 2014, с. 32–36). Майже за Роланом Бартом: «Ми ніколи не повинні притлумлювати в собі жадобу тексту; текст повинен приносити задоволення – це наш закон, про який не варто забувати ні за яких обставин», «Текст нескінченно відкритий в безкінечність: жоден читач, жоден суб'єкт, жодна наука не здатні зупинити рухливість тексту» (Барт Р., 2001, с. 481). То, власне, образ золотої ліхтарні доцільно трактувати як саме життя, життя, що було, що є і що буде. У золотій ліхтарні-житті є блискаючий бідний вогонь, який може майнути перед очима літературного героя, а може й проминути його, є липи, що ростуть на еспланадах кав'ярень, очевидно, як символ контрастів й оксюморонів земного життя, є зболені голоси предків, що постійно нагадують про себе, є, врешті, хаос камінь – безмежний світовий простір, у якому не смієш загубитися, а навпаки – маєш віднайти себе. Бо в цьому і є смисл життя.

18 листопада 1974 року відбулося засідання літературної студії імені

Ю. А. Гойди, що працювала в Ужгородському державному університеті. Розглядали творчий звіт Дмитра Дмитровича Кременя (Протокол, 2007, с. 32). У доробку поета були поетичні симфонії «Сад», «Параноїчна зона «А», «Ган блискаючого вогню», «Коні Адамові», а також «актуальна поема «Меморандум Герштейна». Молодому поетові дорікали за невміння писати в дусі соцреалізму, його звинувачували в надмірному захопленні «буржуазними формалістичними течіями у літературі», закидали розтління студентського колективу тощо. Кремінь аргументовано й упевнено відкидав усі звинувачення, даючи можливість присутнім переконатися в його широкій літературній обізнаності, в усвідомленні існування альтернативної літератури і – не без іронії – у подальшому бажанні «займатися поезією, а не модернізмом» (Протокол, 2007, с. 32). Щодо становлення Кременя-поета і формування його громадянсько-мистецького світогляду згадує П. М. Скунець: «У нас на Закарпатті в 70-ті роки, коли вже впокориться Драчів талант, з'явиться ні на кого не схожий Дмитро Кремінь. Каюся, коли він мені показав одну зі своїх поем і пожалівся, що її не друкують, я необачно пожартував: «А навіщо друкувати, це ж написано для духів, а духи читати не вміють». І тут же пошкодував: по очах поета побачив, що він не сприйняв мої слова за жарт. Пізніше я так і не знайшов тієї поеми у книжках Дмитра Кременя, але вона була неодмінним етапом на дорозі до творчої зрілості, як отроцтво, юність на шляху до зрілості життєвої...» (Скунець П. М., 1997; 2007, с. 4).

Отож, «Пропала поема». Це що за образ? І як його розуміти? Небезпідставно вважає І. М. Дзюба, що у «Пропалій поемі» автор розвиває мотив втрати України: протистояння пам'яті нестримному плинові часу, що безжально змиває в небуття все колись суще (Дзюба І. М., 2008). Це тема української «пропалості й пропащості», коли зникала воля, руйнувалася Січ, сакральність вертепу розчинялася в секс-шопі, а біблійна Марія перетворювалася в

легковажну Мері. Означений дискурс несе на собі відбитки особистої драми і суспільної трагедії: з одного боку ліричний герой шукає загублену поему, тобто самого себе, а з іншого – «загублену» – розтерзану, сторозп'яту – Україну. І знову погоджуємося з І. М. Дзюбою, який уважає пропалу поему – розгорнутою метафорою, фантазмагорією марноти й історичної нереалізованості і в минулому, і в сьогоденні (Дзюба І. М., 2008). Характерне для Кременя нерозривне переплетіння минулого і сучасного, мікс особистого й громадського, любові й ненависті, порядку і хаосу, естетичного й потворного, простого і складного, природного і штучного декларує поему як своєрідну «шокову терапію поезії», «як екзистенційний катарсис. Екзібіціонізовмі бездуховності протистоїть воля до життя і соціальної креативності» (Дзюба І. М., 2008).

Отже, «Тан блукаючого вогню», «Золота ліхтарня», «Пропала поема» – це пошуки власного обличчя у безперервному вертепному дійстві, це – своєрідна опірність душі власній долі, хльосткі порухунки з добою.

Висновки та перспективи досліджень. Проаналізувавши історіософські твори Д. Д. Кременя, зокрема «Тан блукаючого вогню», «Золоту ліхтарню» і «Пропалу поему», зауважуємо, що

письменник упродовж усієї творчості вперто шукав особистий поетичний стиль, до маркерів якого потрібно віднести безмежжя власної та зарубіжної культур; тяглість історичної пам'яті, що проглядається в історіософських видіннях, апеляцію як до української поезії бароко, так і до модерного європейського письма, постійне навернення до генія Т. Г. Шевченка, мистецтва Еллади й Ольвії, до класичних / новомодних європейських живопису та музики, до шокувальних образів постмодерністів із їхньою незалежністю й розкутістю, до вічних біблійних тем. Цього потребує власне сама творчість. Митець приречений, щоб не втратити себе, нескінченно повертатися-відшукувати «шляхами й обніжками» в цій «вертепній країні і хаті» чи то пропалої поеми, чи віфлеємської зірки, чи золотого руна, чи осердя світу – любові Марії. Уперше в статті утверджуємо думку, що класик не покидав андеграунду: він усупереч усталеним філософським, етичним та естетичним кодам соціуму скеровував своє поетичне Слово на самовираження, самоствердження у світі літератури – української, європейської, світової. Оскільки Д. Д. Кремень є письменником справді планетарного масштабу, то його творчість залишає необмежений науковий простір для подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилевський В. Мінерал поезії // Кремень Д. Д. Замурована музика: лірика, симфонії, поеми; передм. В. Базилевського. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.
2. Барт Ролан. Текстуальний аналіз «Вальдемара» Е. По // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / Ролан Барт / За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2001. – С. 479–521.
3. Бойченко Валерій. Бенефіс на Голготі / В. Бойченко // Небесне і земне: спогади, есе, оригінали: [докум.-худож. вид.] / ред. рада: О. Геращенко, В. Голозубов, В. Кузьменко та ін. – Миколаїв : Ліон, 2018. – С. 246–257. – (Обдаровані мудрістю; Кн. 8).
4. Дзюба Іван. Дмитро Кремень: розмова з добою на краю прірви / І. Дзюба // Вечерний Николаев, 21 серпня 2008 р.
5. Ігнатович О. С. Літературні портрети / О. С. Ігнатович. – Ужгород : Ліра, 2013. – С. 93–103.
6. Іщенко С. Уклін Поетові / С. Іщенко // Небесне і земне: спогади, есе, оригінали / ред. рада: О. Геращенко, В. Голозубов, В. Кузьменко та ін. – Миколаїв : Ліон, 2018. – С. 306–316. – (Обдаровані мудрістю; Кн. 8).

7. Качан А. Поетична іскра Дмитра Кременя / А. Качан // Літ. Україна. – 1999. – 13 трав. – С. 1.
8. Ковалів Ю. Літописна історіософія Дмитра Кременя / Ю. Ковалів // Кремень Д. Літопис: вибране. – Миколаїв, 2003. – С. 5–16.
9. Коротич В. Особисте листування друзів / В. Коротич, Д. Кремень // Небесне і земне: спогади, есе, оригінали / ред. рада : О. Геращенко, В. Голозубов, В. Кузьменко та ін. – Миколаїв : Іліон, 2018. – С. 129–208. – (Обдаровані мудрістю; Кн. 8).
10. Костенко Н. Любовні і скорботні елегії Дмитра Кременя / Н. Костенко // Небесне і земне : спогади, есе, оригінали / ред. рада : О. Геращенко, В. Голозубов, В. Кузьменко та ін. – Миколаїв : Іліон, 2018. – С. 351–357. – (Обдаровані мудрістю; Кн. 8).
11. Кремень Д. Замурована музика: лірика, симфонії, поеми / Д. Кремень // – К. : Ярославів Вал, 2011. – 368 с.
12. Кремень Дмитро. 3 днів шалених. Книга ранньої лірики та віршів «закарпатського циклу» / Дмитро Кремень; автор передм. Т. Кремень. – Миколаїв : Іліон, 2020. – 300 с.
13. Кремень Дмитро. Мовчання волхвів / Д. Кремень. – Ужгород : Гражда, 2023. – 896 с.
14. Кремень Т. Віршований дискурс новітньої української літератури Дмитра Кременя / Т. Кремень // Українська література в загальноосвітній школі. – 2013. – № 9. – С. 11–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2013_9_4 (дата звернення 16.06.2023). – Назва з екрана.
15. Кремень Тарас. Мій тато – Дмитро Кремень. Спроба історико-літературного родоводу / Т. Кремень // Екзиль, 2018. – С. 8–23.
16. Кремень Тарас, Старовойт Людмила. Українська Атлантида Дмитра Кременя / Т. Кремень, Л. Старовойт. – Миколаїв : Іліон, 2020. – 328 с.
17. Маляров А. Його життя і є його професія / А. Маляров // Небесне і земне: спогади, есе, оригінали / ред. рада : О. Геращенко, В. Голозубов, В. Кузьменко та ін. – Миколаїв : Іліон, 2018. – С. 395–397. – (Обдаровані мудрістю; Кн. 8).
18. Поємата Василя Довговича [...] // У кн. : Вигодіванець Н. Василь Довгович: людина Бароко : Шкільна серія. – Вип. 7. – Ужгород : Карпати-Гражда, 2000. – С. 58–150.
19. Протокол засідання літстудії УжДУ ім. Ю. Гойди від 18 листопада 1974 року // Екзиль. – Ужгород : Гражда, 2007. – № 3. – С. 32–33.
20. Ребрик Іван. Переднівок. Зібрані тексти / І. Ребрик. – Ужгород : Гражда, 2018. – 280 с.
21. Ребрик Н. Й. Мистецтво самоствердження у слові: від андеграунду до класики. Ольвійський вертеп Дмитра Кременя / Н. Й. Ребрик // Вісник Закарпатського художнього інституту. Випуск 5: «Ерделівські читання» (Ужгород, 13–14 травня 2014 р.) / Ред. кол. : Небесник І. І. та ін. – Ужгород : Закарпатський художній інститут, 2014. – 196 с. – С. 32–36.
22. Скунець Петро. ...і прийдемо туди, звідки прийшли... / П. Скунець // Екзиль. – Ужгород : Гражда, 2007. – № 2. – С. 4–5.
23. Скунець Петро. Один: Вірші, поеми, балади, переклади, мініатюри / П. Скунець. – Ужгород : Гражда – Карпати, 1997. – 660 с.
24. Тичина Павло. Десь на дні мого серця: Поезії / П. Тичина. – К., 1991. – 221 с.
25. Ушкалов Леонід. «Весь світ театр, а люди в нім актори...» / Л. Ушкалов [Електронний ресурс]. – Україна молода [сайт], 15.01.2013. – Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2206/164/78510/> (дата звернення 16.06.2023). – Назва з екрана.
26. Шуляр В. Поетичне світовідчуття Дмитра Кременя / В. Шуляр // Дивослово. – 2000. – № 1. – С. 47–50.
27. Чубай Грицько. П'ятикнижжя / Г. Чубай. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. – 256 с.

**OLBIAN SCENES OF DMYTRO KREMIN:
UNDERGROUND AND CLASSICS**

Rebryk Nataliia,

*Head of the Department of Theory and Methodology
of Vocational Education and Innovation Technologies
Candidate of Philological Sciences
Transcarpathian In-Servise Teachers Training Institute
Voloshyna street, 35, 88000, Uzhhorod, Ukraine
rebryknj@zakinppo.org.ua*

Dmytro Kremin is an outstanding Ukrainian poet, publicist, essayist, translator, and recipient of the Shevchenko Prize in literature. He was born in the Zakarpattia region and later lived and worked in the Mykolaiv region. From the early stages of his artistic life, he created several great works, including the poem «Gerstein's Memorandum» and poetic symphonies such as «The Garden», «Paranoid Zone «A»», «Dance of the Wandering Fire», «Adam's Horses». In his collection «Summer Time» (Mykolaiv, 2007), the central piece is the poem «ANNO DOMINI» subtitled «A lost poem. Fragments snatched from the fire». This represents a later period of Kremin's work, where he focuses on the theme of Ukrainian loss and unrealized history caused by external influences or the absence of strong intellectual minds among Ukrainians. With an astonishing ability for artistic, planetary, and historical vision, Kremin effortlessly combines eras, territories, genres, and forms of presentation. He skillfully weaves together known, little-known, and completely unknown facts and events, drawing from a deep understanding of various aspects of life. He gracefully incorporates old Ukrainian vocabulary and neologisms into the narrative and emotional fabric of his texts. Dmytro Kremin's primary concern is the fate of Ukraine, which he sees as tragic. He strives, albeit somewhat expressively and chaotically, to find a way out of the abyss his country is in. Kremin has a remarkable sense of the pulsating age he lives in. His poems feature mythical heroes and real people, historical events and fantastic adventures, the sacred and the sinful, ruthlessly realistic and romantically elevated, existing side by side in time and space, in visions and reality, in Olbia and in Ukraine, in Mykolaiv and in Uzhhorod. The article attempts an artistic and aesthetic analysis of Dmytro Kremin's contemporary poetry, arguing that the poem «Lost Letter» truly challenges the established philosophical, ethical, and aesthetic codes of society while directing the poetic word towards self-expression.

Keywords: artworks; classics; expression; historiosophical poem; poetry; self-publishing; underground.

REFERENCES

1. Bart, Rolan. (2001). Tekstualnyi analiz «Valdemara» E. Po [Textual analysis of «Valdemar» by E. Poe]. In *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia*. (Ed. Maria Zubrytskaia). Lviv: Litopys, 479–521 (ukr).
2. Bazylevskyi, V. (2011). Mineral poezii [The mineral of poetry]. In *Kremin, D. D. Zamurovana muzyka: liryka, symfonii, poemy*. K.: Yaroslaviv Val (ukr).
3. Boichenko, Valerii. (2018). Benefis na Holhoti [Benefit on Golgotha]. In *Nebesne i zemne: spohady, ese, oryhinaly* (Eds. O. Herashchenko, V. Holozubov, V. Kuzmenko ta in.). Mykolaiv: Ilion, 246–257 (Obdarovani mudristiu; Kn. 8) (ukr).
4. Chubai, Hrytsko. (2013). *Piatyknyzhzhia* [The Pentateuch]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva (ukr).
5. Dziuba, Ivan. (2008). Dmytro Kremin: rozmova z doboiu na kraiu prirvy [Dmytro Kremin: a conversation with era on the edge of the abyss]. *Vechernyi Nykolaev*, 21 serpnia (ukr).

6. Ihnatovych, O. S. (2013). *Literaturni portrety* [Literary portraits]. Uzhhorod: Lira, 93–103 (ukr).
7. Ishchenko, S. (2018). Uklin Poetovi [Obeisance to the Poet]. In *Nebesne i zemne: spohady, ese, oryhinaly* (Eds. O. Herashchenko, V. Holozubov, V. Kuzmenko ta in.). Mykolaiv: Ilion, 306–316. (Obdarovani mudristiu; Kn. 8) (ukr).
8. Kachan, A. (1999). Poetychna iskra Dmytra Kremenia [Poetic spark of Dmytro Kremin]. *Lit. Ukraina*, 13 trav., 1 (ukr).
9. Korotych, V. & Kremin, D. (2018). Osobyste lystuvannia друзив [Personal correspondence of friends]. In *Nebesne i zemne: spohady, ese, oryhinaly* (Eds. O. Herashchenko, V. Holozubov, V. Kuzmenko ta in.). Mykolaiv: Ilion, 129–208 (ukr).
10. Kostenko, N. (2018). Liubovni i skorbotni elehii Dmytra Kremenia [Loving and sorrowful elegies of Dmytro Kremin]. In *Nebesne i zemne: spohady, ese, oryhinaly* (Eds. O. Herashchenko, V. Holozubov, V. Kuzmenko ta in.). Mykolaiv: Ilion, 351–357 (ukr).
11. Kovaliv, Yu. (2003). Litopysna istoriosofia Dmytra Kremenia [Historical historiography of Dmytro Kremin]. In *Kremin, D. Litopys: vybrane*. Mykolaiv, 5–16 (ukr).
12. Kremin, Dmytro. (2023). *Movchannia volkhviv* [Silence of the Magi]. Uzhhorod: Grazhda (ukr).
13. Kremin, D. (2011). *Zamurovana muzyka: liryka, symfonii, poemy* [Walled music: lyrics, symphonies, poems]. K.: Yaroslaviv Val (ukr).
14. Kremin, Dmytro. (2020). *Z dniv shalenykh. Knyha rannoi liryky ta virshiv «zakarpatskoho tsyklu»* [From the crazy days. Book of early lyrics and poems of the «Transcarpathian cycle»]. Mykolaiv: Ilion (ukr).
15. Kremin, Taras. (2018). Mii tato – Dmytro Kremin. Sproba istoryko-literaturnoho rodovodu [My father is Dmytro Kremin. An attempt at a historical and literary genealogy]. *Ekzyl*, 8–23 (ukr).
16. Kremin, Taras & Starovoit, Liudmyla. (2020). *Ukrainska Atlantyda Dmytra Kremenia* [Ukrainian Atlantis by Dmytro Kremin]. Mykolaiv: Ilion (ukr).
17. Kremin, T. (2013). Virshovanyi dyskurs novitnoi ukrainskoi literatury Dmytra Kremenia [Versed discourse of the latest Ukrainian literature by Dmytro Kremin]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 9, 11–14. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2013_9_4 (ukr).
18. Maliarov, A. (2018). Yoho zhyttia i ye yoho profesiia [His life is his profession]. In *Nebesne i zemne: spohady, ese, oryhinaly* (Eds. O. Herashchenko, V. Holozubov, V. Kuzmenko ta in.). Mykolaiv: Ilion, 395–397 (ukr).
19. Poemata Vasylia Dovhovycha (2000). [A poem by Vasyl Dovhovich]. In *Vyhodovanets, N. Vasyl Dovhovych: liudyna Baroko: Shkilna seriia*. Vyp. 7. Uzhhorod: Karpaty-Grazhda, 58–150 (ukr).
20. Protokol zasidannia litstudii UzhDU im. Yu. Hoidy vid 18 lystopada 1974 roku (2007). [Minutes of the meeting of the Literary Studio of Uzhhorod State University named after Y. Hoidy from November 18, 1974]. In *Ekzyl*. Uzhhorod: Grazhda, 3, 32–33 (ukr).
21. Rebryk, Ivan. (2018). *Perednivok. Zibrani teksty*. [An apron. Collected texts]. Uzhhorod: Grazhda (ukr).
22. Rebryk, N. Y. (2014). Mystetstvo samostverdzhennia u slovi: vid andegraundu do klasyky. Olviiskyi vertep Dmytra Kremenia [The art of self-affirmation in the word: from the underground to the classics. Dmytro Kremin's Olviy nativity scene]. *Visnyk Zakarpatskoho khudozhnogo instytutu*. Vypusk 5: «Erdelivski chytannia» (Uzhhorod, 13–14 travnia 2014 r.). (Ed. Nebesnyk I. I.). Uzhhorod: Zakarpatskyi khudozhnii instytut, 32–36 (ukr).
23. Shuliar, V. (2000). Poetychne svitovidchuttia Dmytra Kremenia [Poetic worldview of Dmytro Kremin]. *Dyvoslovo*, 1, 47–50 (ukr).
24. Skunts, Petro. (2007). ...i pryidemo tudy, zvidky pryishly... [and we will come to where we came from...]. *Ekzyl* 2, 4–5. Uzhhorod: Grazhda (ukr).

25. Skunts, Petro. (1997). *Odyn: Virshi, poemy, balady, pereklady, miniatiury* [One: Poems, poems, ballads, translations, miniatures]. Uzhhorod: Grazhda – Karpaty (ukr).
26. Tychyna, Pavlo. (1991). *Des na dni moho sertsia: Poezii* [Somewhere at the bottom of my heart: Poems]. K. (ukr).
27. Ushkalov, Leonid. (2013). «Ves svit teatr, a liudy v nim aktory...» [«The whole world is a theater, and people are actors in it...»]. *Ukraina moloda* [sait], 15.01.2013. Retrieved from: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/2206/164/78510/> (ukr).